

СКАРБ В ТРАДИЦІЙНИХ ВІРУВАННЯХ ГУЦУЛІВ ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО ЗАКАРПАТТЯ (ЗА ПОЛЬОВИМИ МАТЕРІАЛАМИ)

Король Василь Васильович

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
 Комунальний заклад «Закарпатський музей народної архітектури та побуту»
 Закарпатської обласної ради, Ужгород
 E-mail: anshamash@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0471-2115>

На основі значної кількості авторських польових матеріалів, архівних та літературних джерел, у статті розглядається скарб у традиційних віруваннях гуцулів історико-етнографічного Закарпаття. Розкрито традиційні уявлення і простежено повір'я гуцулів про мотив віднайдення скарбу, його головні прояви. Звернуто увагу на існування в народній традиції двох типів скарбів: «чисті», тобто сховані без відповідного замовляння, їх міг забрати будь-хто без шкоди для себе, та «нечисті», які оберігає нечиста сила. Розглянуто способи захисту та обереги від можливих шкідливих наслідків для того, хто прагнув здобути «замовлений» скарб. З'ясовано, що більшість із таких вірувань сягають своєї давнини і є залишками архаїчного світогляду гуцулів із сукупністю різних за значенням і походженням явищ давньої та сучасної традиції. Розкрито народні уявлення, поширені в Карпатах, за якими скарб стереже нечиста сила. Зокрема серед гуцулів історико-етнографічного Закарпаття побутує переконання, що господар доручає стерегти скарб, який він закопав у землю, домашньому демонічному персонажу. Досліджено сучасний стан збереження та побутування традиційних уявлень про скарби та пов'язаних з ними магічних дій. Перекази виявлені на теренах Закарпатської Гуцульщини, є ще доволі поширеними і в наш час, про що свідчать розповіді інформаторів від першої особи. Навіть сьогодні народні вірування гуцулів Закарпаття, зважаючи на природньо-географічні умови, віддаленість від великих міських центрів, характеризуються очевидною самотністю та консервативністю. Традиційні вірування про «замовлені» скарби займають значне місце в духовній культурі гуцулів Закарпаття. У своїй основі вони виразно прочитуються у загальноукраїнському та навіть загальнослов'янському контексті. Така спорідненість зумовлена єдністю культурного процесу та його спільним, давньослов'янським підґрунтям.

Ключові слова: Закарпаття, демонологія, гуцули, світогляд, скарб, гроші, вірування.

Постановка проблеми. Традиційні вірування українців Карпат в умовах глобалізації, у силу соціально-економічних умов і культурних змін останніх десятиліть, проходять ряд трансформаційних процесів, зникає або відходить на другий план низка міфологізованих природних явищ, демонологічних образів, які були характерними для світоглядних вірувань гуцулів ще на початку ХХ ст. Так порівняння сучасних польових етнографічних матеріалів із записами початку ХХ ст. засвідчує значне звуження персонажного складу, спрощення характерних рис демонічних постатей, скорочення апотропейної практики тощо. З огляду на це, актуальним є невідкладне і як найбільш повне наукове та всебічне вивчення цієї ділянки народної культури. До міфологізованих природних явищ дослідники відносять *вихор, цвіт папороті, скарб* [Виноградова, Левкиевская, 2016, с. 8]. Міфологізовані явища, що пов'язані з діяльністю демонів або людей з надприродними здібностями, все ще залишаються доволі слабо дослідженими.

Географічні межі дослідження охоплюють Закарпатську Гуцульщину. Ми не обмежуємось лише Рахівським районом (окрім сіл Біла Церква, Добрик, Плаюц, Середне Водяне, де проживають румуни) Закарпатської області, але й розширюємо її на південному сході області за рахунок українських сіл Марамурешського повіту Румунії. Це 14 населених пунктів долини річок Рускова, Вишова та лівобережжя

Тиси. *Хронологічні рамки дослідження*, це ХХ – початок ХХІ ст., вони обумовлені часом фіксування основного джерельного матеріалу та сучасним періодом побутування традиційних народних вірувань. *Об'єктом дослідження* є традиційна народна демонологія, що збереглася у народних світоглядно-міфологічних уявленнях гуцулів історико-етнографічного Закарпаття. *Предметом дослідження* є традиційні народні вірування, обряди, магічні дії пов'язані із скарбами.

Стан вивчення проблеми. Даної теми у своїх працях торкалися ряд вчених, одним з перших її приділив увагу знаний дослідник Карпат В. Шухевич, який у збірнику «Гуцульщина» подав ряд оповідей про скарби Довбуша, закляті скарби [Шухевич, 2018, с. 1097]. Одна з найповніших збірок легенд про скарби опублікована В. Гнатюком у 1910 р. під назвою «Народні оповідання про опришків». В 1940 р. висвітленню даного питання на Закарпатті присвятив окрему розвідку Ф. Потушняк [Потушняк, 1940, с. 4]. В кінці ХХ – поч. ХХІ ст. окремих аспектів, що стосуються скарбів та скарбошукання на Закарпатті, торкалися Р. П. Тиводар [Тиводар, 1989, с. 111] та В. В. Король [Король, 2018а, с. 203].

Значний масив (понад 500 оповідок) з теренів України представлено у збірнику В. Фісуна «Скарби та скарбошукання в українських народних легендах та переказах» [Фісун, 2002], де автор вмістив як раніше опубліковані перекази так і архівні та експедиційні

матеріали, котрі друкувалися вперше. Власне огляду основних джерел та літератури, присвячених скарбам і скарбшуканню на теренах України, присвячена окрема історіографічна розвідка А. І. Панкової [Панкова, 2016].

Мета нашого дослідження полягає в тому, щоб базуючись на польових етнографічних матеріалах, зібраних нами серед гуцулів історико-етнографічного Закарпаття, охарактеризувати їх традиційні вірування пов'язані із скарбами.

Виклад основного матеріалу. Скарб – сховане в землі або в споруді багатство, яке охороняє нечиста сила. Воно є доступним для того, хто знає спеціальні магічні способи виявлення його місцезнаходження для заволодіння ним [Левкиевская, 1999b, с. 500].

За традиційними віруваннями, скарби бувають «чисті», тобто сховані без відповідного замовляння (їх міг забрати будь-хто без шкоди для себе) та «нечисті» (їх відповідно, оберігає нечиста сила): «*Та й був у нас туй у ґруни, казали на него старий легінь, файну хату поклав, та в него було то, десь приобрів, він сидів на золоті, та він озмив частину того золота. В землі закопують золото, за якісь годи на то золото вже сідає, ади він пропав би, якщо відти возьмеш монетку. Та він приніс того із золотом дому, та й так у него то сі явило*» (с. Лазещина) [Король, 2018а, с. 198]. За народними уявленнями, які поширені в Карпатах, скарб стереже нечиста сила. Так, згідно віруванням східних слов'ян, скарб стережуть душі проклятих, «заложних» покійників. За іншими віруваннями, інколи саме домашньому демонічному персонажу господар доручає стерегти скарб, який він закопав у землю: «*Розказували, що старі люди закопували у землю золото і там клали охраняти Антипка*» (с. Чорна Тиса) [АЛЕФК, арк. 54].

Аби здобути «заклятий» скарб, потрібно було дотриматися певних умов. Зокрема, загально-слов'янським є твердження, згідно з яким скарб замовляли, так би мовити, «на чийсь голову» [Левкиевская, 1999b, с. 500]. Це означало, що забрати його міг той, хто на місці, де знаходиться скарб, уб'є відповідну тварину. На Закарпатті, аби визначити, яку саме жертву потрібно принести, проводили певні магічні дії у млині. При цьому, особлива роль відводилася млиновим жорнам. Перемелене у відповідний час і за певними правилами зерно (чи інший продукт) набувало надприродної сили. Так, наприклад, вважалося, що для здобуття замовленого скарбу потрібно взяти на Благівіщення зерно пшениці і ячменю, змолоти його у млині перед сходом сонця, обертаючи камінь у протилежний бік. Одержане борошно змішати з попелом, а коли скарб починає виблискувати («горіти») з-під землі, то сумішшю слід посипати те місце, де було видно вогонь. Якщо дію проведено правильно, то, за народними переко-наннями, на борошні мав проступити кінський, свинячий, ягнячий чи курячий слід. Тварині, слід якої проявився, треба відрубати голову і покласти на те місце. Якщо всі дії було виконано правильно, то замовлений скарб можна здобути [Тиводар, 1989, с. 111; Шухевич, 2018, с. 1097].

Власне гуцули Закарпаття визначали жертву, на яку було «заклято скарб», за відбитком на попелі, що

залишився після «горіння» скарбу: «*Вівчар розказував, що були опришки та не носили за собов гроші, а закопували. Через кілька годів гроші горять, відновлюються, іржа згорає. Згори на землі лишається спуза (попіл. – автор), а як там буде чоловіча нога, слід, та треба чоловічу голову, а якщо маржина, – то маргу, бо гроші «заказані» (с. Росішка) [ФКЗ 3, арк. 47].*

Особливістю уявлень про скарб, яка притаманна всім слов'янам, є вірування в те, що він може виступати як пасивний об'єкт діяльності людини та нечистої сили: «*Були такі дурні люди, що продавали худобу дорого жидам, а були золоті гроші і вони тоті золоті гроші складали, дітям не дав, сам їх не спользовав, ходив бідний, дрантивий. А то стояло в якомусь горішку, чи в якійсь посуді дерев'яній. І тоті золоті гроші кожного году горьби там де він закопав, але на тих грошах вже дьявіл сидить, от шо. То нечисті гроші*» (сміт Ясіня) [ЮАГ]. За іншими уявленнями, скарб поводить себе як міфологічний персонаж, певний самостійний суб'єкт дії [Виноградова, Левкиевская, 2016, с. 395]. За народними переконаннями, скарби, заховані в землі, піднімаються на поверхню, відкриваються або «горять» з-під землі. Саме в цю мить їх можна побачити і забрати: «*Золото горить вночі, бачила на городі горіло полум'я і на тому місці є закопане золото*» (с. Верхнє Водяне) [ФКЗ 3, арк. 99]; «*То дьявольські гроші горіли, така голуба ватра. Горіло оде в нас, де Дідча діра, тай в Ступах є Дідча діра, зато давно назвали Дідча діра, бо гроші дідчі там горіли, то опівночи горіла голуба ватра*» (сміт Ясіня) [ЮОМ]; «*Скарб той ніхто не стереже. То оно може бути опасно. То якщо людина у тот час. Мені мамка розказувала, шо якщо би увідів у тот час, коли оно горить, у тот час вібрати – нічого не буде, но коли, не дай Бог, так ся копле – то може калікою людина ся лишити*» (сміт Ясіня) [ФКЗ 2, арк. 86]. В низці випадків гроші закопували із спеціальним замовлянням аби ніхто інший крім господаря не міг забрати і безпечно скористатися багатством: «*Є такі, шо там баба чи дідо складали собі гроші цілий вік і вни тоже робили якесь закляття. Та якось невістка чула, шо баба ховала та каже: «Які руки клали, такі би забирали». Та заховала їх у піч в глечик такий, тай там заскладала, а невістка віслухала, тай баба як умерла, тай там гроші стоя, а вна скоро тими руками, доки це теплі, розгребла. Та каже: «Ці руки клали, тай ці забирають». Тай забрала ті гроші, а інакше би було не мош, баба би замерла*» (сміт Ясіня) [АМБ]. Безпечно для себе викопати скарб могла людина з чистою душею або дитина, якій ще не виповнилося семи років: «*Золоті котли два левови горіли горі ґрушов, копати можуть лише справедливі, не грішні, то як таке видять, та дають копати то дітям до 7 років, бо то це ангели*» (с. Верхня Рівна (Rona de Sus)) [ФКЗ 5, арк. 44].

За висотою вогню визначали, як глибоко закопаний скарб: «*Я ото виділа, ішла половінь уд землі десь на метер, коли кладуть у землю гроші, моя стара казала, шо як май глибоко гроші, то май висока половінь, а як близько половінь, то низько*» (с. Кричунів (Crăciunești)) [ФКЗ 5, арк. 30–31]; «*Гроші*

горять полум'ям, яке зависоке – так глибоко гроші» (с. Верхня Рівна (Rona de Sus)) [ФКЗ 5, арк. 44]. Спостерігаючи за кольором, яким «горить» скарб, могли розрізнити, які саме гроші сховані – золоті, срібні чи мідні: «Якщо срібні – то буде біла ватра, а якщо золоті – то жовта» (с. Білин) [ФКЗ 2, арк. 37]; «Аш челлена половинь, тогди червоні чисті гроші, аш біла половинь, тогди срібло чисте, а аш голуба, тогди мідні, тай тоно не чисті гроші» (с. Верхня Рівна (Rona de Sus)) [Король, 2018b, с. 185]; «Срібло горить кольором синьоватим, а золото горить червоним» (сміт Ясіня) [АМБ]; «Синім горіло. Там є яблінка і коло тої яблінки там вогонь. Шом це виділа» (сміт Ясіня) [ФКЗ 2, арк. 86]. За тим, коли і як «показується» скарб, можна було визначити його належність до «чистих» або «нечистих», замовлених: «Горять чисті з рання до обіда, їх можна забрати і висота на скільки вони в землі така буде висота ватри, вона без диму, без сліда там прийде там буде трава рости, а ватра там була. А нечисті, вони горять після обіда, вони душу мають на собі. Бо колись баба жила у Богдані і там застава була, но солдати тай десь дідо розказував, що так і так, там є гроші, лиш таким каменем прикладені. Но каже, не йдіт, бо ви не взмете, а солдат каже, який чорт, підем, та каже, коли ся звяз вітер, так ними каччило, що пушки загубили та той скарб вони не забрали» (сміт Ясіня) [АМБ].

Та все ж, ця мить «горіння» скарбу є доволі нетривалою, і аби він не зник – у землю встромляти ніж: «У млачині золото горіло, то ся обновляє тоно, що там накипає. Моя баба взяла глини із того місця та понесла ворожці у Великий Бичків, та казала, по воску лили, що там ішов чоловік і віз на коні золото, а кінь здох, та чоловік взяв стільки, скільки міг понести, а друге закопав там. Дідо був п'яний та видів як лиш догоряло, а сусіда прийшов та каже, же анде в млаках золото горить, лиш не встигли, не бачили точне місце» (с. Кобилецька Поляна) [ФКЗ 3, арк. 71]; «Коли увидит, што гроші горят, не далеко, та аби нуш у змлю захпау, та як би лишиу, аби біг швидко там, де видит, што гроші горет, тота половинь буде світити, доки до утам прийде» (с. Верхня Рівна (Rona de Sus)) [Король, 2018b, с. 185]. Майже ідентичний варіант здобуття скарбу зафіксував В. Шухевич серед гуцулів Косівщини: «Скарби, закопані у землі, горят голубов полумінев. Йик дакий щисливий уздрит, бо не всі тоно можут видіти, то треба застромити ніж у землю на тім місци, де стоїт, йик уздрит. То аби було и йик далеко, тот вогонь буде горіти, аж доки тот прийде, що ніж застромив; тогди вогонь загасне і він гроші забере» [Шухевич, 2018, с. 1098].

Схожі дії для здобуття скарбу виконували лужицькі серби із сокирою або шматком заліза, яке з апотропейною метою кидали на місце, де схований скарб [Левкиевская, 1999a, с. 199]. Побачивши, як «грають» гроші, сміливець має під'їхати на коні до місця із скарбом, кинути туди сокиру, аби зміш-хранитель скарбу не вбив його [Левкиевская, 1999b, с. 502]. Залізо використовувалося як оберіг, завдяки таким своїм властивостям, як твердість, міцність. Нечиста сила боїться заліза, саме тому доволі часто як обереги використовували предмети, виготовлені із заліза, як-от: підкова, ніж, сокира, вила.

Підняття скарбу на поверхню, «горіння», відбувається один раз на сім, дев'ять, десять чи сто років, або раз на рік, в ніч на Івана Купала, Святий Вечір, що відповідає загальноукраїнським та слов'янським уявленням, згідно з якими сховані скарби виходять на поверхню на великі християнські свята: «Знаю, шо мамка, коли там горі золото дись є шось, шо через 7 років виділа ватру і показувала нам ту яблінку, даже під котров оно є, горіло там золото. Таке виділа, розумієте, то вже тепер можут і найти» (сміт Ясіня) [ФКЗ 2, арк. 86]; «То це кажут, шо там 7 років є інтервал у годах, не постійно, а раз у 7 років» (с. Лазещина) [ФКЗ 2, арк. 43]; «Раз у 7 років скарб горить» (с. Кобилецька Поляна) [ФКЗ 3, арк. 71]; «Перед Івана Косийчиного, казали, шо де золото закопано та там горит ватра» (сміт Ясіня) [АЮГ]; «То і на Новий Гід мож видіти так і в нас. Приказували, шо і на Сятий вечір виділи, як ватра горіла, та прийшли, та зачали розкопувати тоно, а то лиш загуркотіло та пропало гет, в землю» (с. Ділове) [ФКЗ 1, арк. 74]; «Горіли через кожні 9 або 100 років» (с. Лазещина) [ІОК]; «На Новий гуд уночі вартуют гроші, у котрум місті мут горіти на межі. Є так, што увидит та пуйде гледати, аш трафит на ото місто, та найде» (с. Верхня Рівна (Rona de Sus)) [Король, 2018b, с. 185]. В ряді випадків, як зазначають респонденти, скарб «горить» раз на рік саме в той день, коли був захований: «В який день закопали, якщо літом закопали, та тоді і горить. То обично в садах закопували, на берегах, полі. То мені один говорив, шо богато на Стебному тих дідів жило. Де була хата, там куча яблінок уже лишиласі і десь там, шо якийсь богат жив там, мають гроші горіти. Але то треба вгадати коли закопав, бо то хто там буде сидіти та тільки чекати» (сміт Ясіня) [ІОАГ].

Вважається, що в цей час скарби піднімаються на поверхню для «пересушування» («відновлюються», «кіржа згорає», «обновляється то, що там накипає»): «Колись казали шо закопували золоті гроші, та тоті горіли, та обновлювалисе» (с. Лазещина) [ІОК]; «Горить там шось, воно так буде пару разів до землі і так ватра вверх без диму. Прийде на то місце, там нема сліда, ні спузи нічого, просто золото так ся очищує» (сміт Ясіня) [АМБ]. Подібне уявлення про демонічні об'єкти, які періодично піднімаються на поверхню землі для «пересушки», пов'язано не лише із скарбами, але й із іншими представниками потойбічного світу – покійниками [Виноградова, Левкиевская, 2016, с. 396]. Власне семантику пересушування Л. Н. Виноградова пов'язує з мотивом періодичного календарного повернення на землю міфологічних істот із «іншого» світу – темного, холодного і мокрого, протиставленого за цими ознаками теплому і світлому земному світу [Виноградова, 2011, с. 31–34].

Походження скарбів респонденти пов'язують з діяльністю опришків, які грабували багатіїв, частину здобутого закопували в землю, а інше роздавали бідним: «Довбуш той клав скарби там, та ходили шукати, там десь були печери та відсували каміня» (с. Лазещина) [ФКЗ 2, арк. 88]; «Розказували, шо золото горить, то якщо десь ідеши у горах, десь там спалахнуло золото, під Печеньжьисков у церквах білих,

казали, що там Довбуш заховав золото» (сміт Ясіня) [ВМП]; «То як ходили Довбуш, Пінтя, та багачі закопували гроші, та оті» (с. Верхня Рівна (Rona de Sus)) [ФКЗ 5, арк. 44]; «Баба і виділа, а то лиш та людина, яка видить, як горять гроші та лиш вона може йти їх брати. Вна дуже багато виділа і розказувала мені де скарби стоять, де Довбушеві скарби. Бо мої баби прадідо ходив з Довбушем, Пінтьми, був такий хлопчик 12 річний з ним ходив. То у сім – вісім років вона тьмимить, як розказували, ходив Іван Рахівський, був тоже в опришках і вони собі розказували де чисті гроші, де які» (сміт Ясіня) [АМБ]; «Я дуже багато сего виділа. То кажут гроші горят, що колись опришки закопували туди. То і зараз є, але воно дуже вже вглубі. Золото дуже углубь іде. То було так, що заклинали і клали в землю, що його будь як ти не возьмеш. Шо є закляття і не мож їх брати» (с. Білин) [ФКЗ 2, арк. 36–37].

Схожі уявлення побутували і серед румунів Марамуреського повіту, де також наприкінці XVII та на початку XVIII ст. діяли загони опришків під проводом Пінті Хороброго (Pintea Viteazul). За легендою, в горах Гутай, недалеко від села Крачешті (сьогодні село Мара, Марамурешський повіт Румунії), Пінтя мав велику пивницю, вирубану в скелі, де він тримав свої бербениці з золотом та зброєю. Розповідають, що пивницю можна побачити і сьогодні, вона відкривається кожні сім років. Коли відкривається пивниця, можна бачити дим, полум'я і сильний блиск – як від сонця [Balu, Horvat, 2012, p. 102]. Скарби, походження яких пов'язували з діяльністю опришків на Гуцульщині, як зазначає Р. Кирчів, відносили до так званих «чистих», оскільки вони відібрані від багатіїв. А до «нечистих» скарбів відносили ті, що від «нечистого», що перебувають під його охороною – «що чорт присів» [Кирчів, 1987, с. 254].

Та, незважаючи на цілий ряд оберегів, певних заходів перестороги, людина, яка здобувала «заклятий» скарб, часто буває нещасливою і наражає себе та своїх близьких на небезпеку важко захворіти або навіть померти: «Якшось витігнув тоті гроші – недобре боло шось з людинов, гриміло дома шось» (сміт Ясіня) [ЮК]; «Бо кажуть, що не мож іти гамішнів людині, тів, що лиш себе любить. Се якраз в нашому селі й було. А було це й шо один чоловік вибрав ті скарби, але одуріла му й донька, й сини, й жона. Не знаю, ци от грошей, но недавно жили. А все казали: «Та ци треба було мамі та й няньови тих скарбів». Приказували люди, шо ліпше бідним роздати або на церкву дати та так і ти будеш мати» (с. Ділове) [ФКЗ 1, арк. 74]; «Кажуть, шо там така велика защита, великий захист, шо кіть узьмеш гроші, та толку ніякого, авоть умреш, авоть шось ти ся стане» (с. Луг) [ФКЗ 1, арк. 132]; «Пасли два вівчарі віці, та вівчарь видів як горять гроші, один викопував, а другий пішов у Кобилецьку Поляну, за горівков, а горівку

струїв, а другий мав оружє, та коли прийшов та го вбив і ввидів у него горівку, та її випив, а вона труєна – та вмер» (с. Росішка) [ФКЗ 3, арк. 47]; «Хтось того видів, шо оно горіло. Та они йшли туди, а ото не можна, бо оно ги проклято. В Діловому чоловік ішов туда копати та занімів там нараз, коли копав. Бо вни коли закопували ото золото, опришки, та проклинали го зразу» (с. Хмелів) [ФКЗ 1, арк. 96].

Схожі відомості також наводять краєзнавець П. Світлик: «Давні пани, закопали свої гроші в землю, а то у великім коглі, аби удержалися чим довше. Понеже не вернулися забрати свої гроші, чорт взяв їх під свою власть і володіє ними. Суть дні, коли ті гроші грають й вимітують синю полумінь. І хоч би хто знайшов такі гроші, однако користатися такими грішми не радитья нікому, бо вони би принесли більше шкоди, чим хісна. Такі гроші нещасливі й чортом закляті» [Світлик, 2008, с. 89]. Цей мотив має також загальнослов'янське поширення: коли людина намагається викопати і забрати скарб, нечиста сила заважає їй це зробити. Майже ідентичним є мотив охорони демонічними силами квітки папороті: вони не підпускають до неї людей [Виноградова, Левкиевская, 2016, с. 397]. Традиційні вірування, пов'язані з явищем цвітіння папороті, на території, що стала об'єктом нашого дослідження, в більшості оповідок сюжетно переплітаються із захованими скарбами: «Кажуть, на Івана Косийчиного, папороть і золото горить, таке як ватра» (сміт Ясіня) [ІВП]; «То на Івандель, та то й папороть цвіте, але то як іскорка, раз і все, то видав опівночи» (с. Богдан) [ФКЗ 6, арк. 93]; «Перед Івана Косийчиного, раз у 100 годів цвіте папороть. Ще скарби горять, на тому місці обично синьочервонувате світло. Є що із заклинаннями їх брали» (с. Стебний) [ФКЗ 4, арк. 27]; «Казали це, шо під папоротьов скарб є» (с. Луг) [ФКЗ 1, арк. 132]; «Було таке повір'я, шо під папоротьов скарби» (с. Ділове) [ФКЗ 1, арк. 135].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Зафіксовані нами серед гуцулів етноісторичного Закарпаття оповіді про скарби з певними локальними варіантами, які притаманні карпатській традиції, у цілому відображають основний пласт загальноукраїнських, а ширше – слов'янських мотивів про сховані і «замовлені» багатства. Подібні перекази, виявлені на території, що стала об'єктом нашого дослідження, є ще доволі поширеними і в наш час, про що свідчать розповіді інформаторів від першої особи. Традиційні вірування про «замовлені» скарби займають значне місце в духовній культурі гуцулів Закарпаття. У своїй основі вони виразно прочитуються у загальноукраїнському та навіть загально-слов'янському контексті. Така спорідненість зумовлена єдністю культурного процесу та його спільним, давньослов'янським підґрунтям. Разом з тим, потребують більш докладного вивчення такі міфологізовані природні явища як вихор та цвітіння папороті.

Список використаних джерел

Balu, Daniela, Horvat, Irina Liuba, 2012. Legende și folklor patrimoniului imaterial transfrontalier. Легенди та фольклор – прикордонна духовна спадщина. Legend and folklore – cross border immaterial heritage. Editura muzeului Sătmărean, 250 p.

АЛЕФК. – Архів лабораторії етнології, фольклористики та краєзнавства ім. М. П. Тиводара, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», ф. 9, оп. 12, оз. 2, арк. 1–59 (Польові етнографічні матеріали до теми «Народна демонологія», зібрані в с. Чорна Тиса Рахівського р-ну Закарпатської обл.).

Виноградова, Л. Н., 2011. Об одном демонологическом мотиве: «Русалки сушатся», *Живая старина*, № 4, с. 31–34.

Виноградова, Л. Н., Левкиевская, Е. Е., 2016. *Народная демонология Полесья: Публикация текстов в записях 80–90-х гг. XX века*, т. 3: Мифологизация природных явлений и человеческих состояний, Москва: Издательский Дом ЯСК, 832 с. (Studia philologica)

Гнатюк, В., 1910. Народні оповідки про опишків, *Етнографічний збірник*, Львів: Друкарня Наукового товариства ім. Шевченка, т. XXVI, с. 56–275.

Кирчів, Р. Ф., 1987. Світоглядні уявлення і вірування, *Гуцульщина: історико-етнографічне дослідження*. [відп. ред. Ю. Г. Гошко], Київ: Наукова думка, с. 243–260.

Король, В., 2018а. Домашні духи в народній демонології гуцулів Рахівщини (за польовими матеріалами), *Традиційна культура в умовах глобалізації: збереження автентичності та розвиток креативних індустрій. Матеріали науково-практичної конференції (22–23 червня 2018 року)*, Харків: «Друкарня Мадрид», с. 196–205.

Король, В., 2018б. Етнографічні замітки із Закарпатської Гуцульщини в записях Г. Стрипського, *Етника Карпат* [Текст]: наук. щорічник: ст. та матеріали етнографічних експедицій / упоряд.: В. В. Коцан, П. Ю. Леньо, Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, вип. 3, с. 182–195.

Левкиевская, Е. Е., 1999а. Железо. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах*; [под общей ред. Н. И. Толстого], Москва: Международные отношения, т. 2: Д – К (Крошки), с. 198–201.

Левкиевская, Е. Е., 1999б. Клад. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах*; [под общей ред. Н. И. Толстого], Москва: Международные отношения, т. 2: Д – К (Крошки), с. 500–502.

Панкова, А., 2016. Історіографія дослідження фольклору про скарби та скарбошукання в Україні, *Слов'янський світ*, вип. 15, с. 179–199.

Потушняк, Ф., 1940. Клады в народном віруванні, *Русская правда*, Ужгород, 27, 28, 29, 30 марта, с. 4.

Світлик, П., 2008. *Небесна студня: Закарпатські народні перекази, легенди, вірування, звичаї, традиції, побут*, Ужгород: Гражда, 144 с. + 16 с. іл.

Тиводар, Р. М., 1989. Водяні млини Закарпаття у народних віруваннях кінця XIX – початку XX ст., *Тези доповідей I-ї народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 200 річчя від дня народження М. Лучкая*. 17–18 липня 1989 р., Ужгород: Видавництво Карпати, с. 110–111.

Фісун, В. П., 2002. *Скарби та скарбошукання в українських народних легендах та переказах*, Київ, 430 с.

ФКЗ 1 – ФКЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ. (Фонди Комунального закладу «Закарпатський музей народної архітектури і побуту» Закарпатської обласної ради, література і мистецтво). 15580/1592, арк. 1–156 (Польові матеріали до теми «Народна демонологія та народна магія», зафіксовані в Рахівському р-ні Закарпатської обл.).

ФКЗ 2 – ФКЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ. 15581/1593, арк. 1–137 (Польові матеріали до теми «Народна демонологія та народна магія», зафіксовані в Рахівському р-ні Закарпатської обл.).

ФКЗ 3 – ФКЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ. 15582/1594, арк. 1–143 (Польові матеріали до теми «Народна демонологія та народна магія», зафіксовані в Рахівському р-ні Закарпатської обл.).

ФКЗ 4 – ФКЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ. 15583/1595, арк. 1–79 (Польові матеріали до теми «Народна демонологія та народна магія», зафіксовані в Рахівському р-ні Закарпатської обл.).

ФКЗ 5 – ФКЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ. 15585/1597, арк. 1–46 (Польові матеріали до теми «Народна демонологія та народна магія», зафіксовані в Марамороському повіті Румунії).

ФКЗ 6 – ФКЗ «ЗМНАіП»ЗОР ЛМ. 15755/1706, арк. 1–98 (Польові матеріали до теми «Народна демонологія та народна магія», зафіксовані в Рахівському р-ні Закарпатської обл.).

Шухевич, В., 2018. *Гуцульщина: в 5 частинах; передм. А. А. Карпенко; післям. М. С. Глушко; упоряд. О. О. Савчук*. (Репринтне видання 1899 – 1908 рр.), Харків: Видавець Олександр Савчук, 1218, [10] с., [294 іл.].

Список інформаторів

АМБ – Записав В. В. Король 15.08.20 в смт Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Анни Миколаївни Базюк 1969 р. нар., освіта повна середня, місцева.

ЮАГ – Записав В. В. Король 22.08.20 в смт Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Юрій Андрійович Гутилюк 1928 р. нар., освіта 7 кл., місцевий.

ІОК – Записав В. В. Король 05.07.17 в с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Іван Олексійович Климпуш 1936 р. нар., освіта 4 кл., місцевий.

АЮГ – Записав В. В. Король 15.08.20 в смт Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Анни Юрїївна Гоцуляк 1948 р. нар., освіта 7 кл., місцева.

ВМП – Записав В. В. Король 17.08.20 в смт Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Василь Миколайович Павлючок 1956 р. нар., освіта 10 кл., місцевий.

ЮОМ – Записав В. В. Король 19.08.20 в смт Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Юрій Олексійович Марусяк 1964 р. нар., освіта 10 кл., місцевий.

ІВП – Записав В. В. Король 24.08.20 в смт Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської обл. від Ігоря Васильовича Павлючка 1967 р. нар., освіта 10 кл., місцевий.

References

ALEFK. – Arkhiv laboratorii etnologii, folklorystyky ta kraieznavstva im. M. P. Tyvodara DVNZ «Uzhhorodskiy natsionalnyi universytet», f. 9, op. 12, oz. 2, ark. 1–59 (Polovi etnografichni materialy do temy «Narodna demonolohiia», zibrani v s. Chorna Tysa Rakhivskoho r-nu Zakarpatskoi obl.) [Field ethnographic materials on the topic "People's Demonology", collected in the village of Chorna Tysa, Rakhiv district, Zakarpattia region] (in Ukrainian).

Balu, Daniela, Horvat, Irina Liuba, 2012. Legende și folklor patrimoniu imaterial transfrontalier. Lehendy ta folklor – prykordonna dukhovna spadshchyna. Legend and folklore [Legends and folklore - borderline spiritual heritage] – cross border immaterial heritage. Editura muzeului Sătmărean, 250 p. (in Romanian and Ukrainian).

Fisun, V. P., 2002. *Skarby ta skarbozhukannia v ukrainskykh narodnykh lehendakh ta perekazakh* [Treasures and treasure hunts in Ukrainian folk legends and legends], Kyiv, 430 s. (in Ukrainian).

Hnatiuk, V., 1910. Narodni opovidky pro opryshkiv [Folk tales about opryshkiv], *Etnohrafichnyi zbirnyk*, Lviv: Drukarnia Naukovoho tovarystva im. Shevchenka, t. XXVI, s. 56–275. (in Ukrainian).

Korol, V., 2018a. Domashni dukhy v narodni demonolohii hutsuliv Rakhivshchyny (za polovymy materialamy) [House spirits in folk demonology of Hutsuls of Rakhiv region (to field materials)], *Tradytziina kultura v umovakh hlobalizatsii: zberezhennia avtentychnosti ta rozvytok kreatyvnykh industrii. Materialy nauково-praktychnoi konferentsii (22–23 chervnia 2018 roku)*, Kharkiv: «Drukarnia Madryd», s. 196–205. (in Ukrainian).

Korol, V., 2018b. Etnohrafichni zamitky iz Zakarpatskoi Hutsulshchyny v zapysakh H. Strypskoho [Ethnographic notes from the Transcarpathian Hutsul region in the records of G. Stripsky], *Etnika Karpat* [Tekst]: naku. shchorichnyk: st. ta materialy etnografichnykh ekspedytzii / uporiad.: V. V. Kotsan, P. Iu. Leno, Uzhhorod: Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi, vyp. 3, s. 182–195. (in Ukrainian).

Kyrchiv, R. F., 1987. Svitohliadni uivlennia i viruvannia [Worldviews and beliefs], *Hutsulshchyna: istoryko-etnografichne doslidzhennia*. [vidp. red. Yu.H. Hoshko], Kiev: Naukova dumka, s. 243–260. (in Ukrainian).

Levkyevskaia, E. E., 1999a. Zhelezo [Iron], *Slavianskye drevnosti: Etnolynhvystycheskyi slovar v 5-ty tomakh*; [pod obshechi red. N. Y. Tolstoho], Moskva: Mezhdunarodnie otnosheniya, t. 2: D – K (Kroshky), s. 198–201. (in Russian).

Levkyevskaia, E. E., 1999b. Klad [Treasure], *Slavianskye drevnosti: Etnolynhvystycheskyi slovar v 5-ty tomakh*; [pod obshechi red. N. Y. Tolstoho], Moskva: Mezhdunarodnie otnosheniya, t. 2: D – K (Kroshky), s. 500–502. (in Russian).

Pankova, A., 2016. Istoriohrafia doslidzhennia folkloru pro skarby ta skarbozhukannia v Ukraini [Historiography of folklore research on treasures and treasure hunts in Ukraine], *Slovianskyi svit*, vyp. 15, s. 179–199. (in Ukrainian).

Potushniak, F., 1940. Kladi v narodnom virovannii [Treasure in folk belief], *Ruskaia pravda*, Uzhhorod, 27, 28, 29, 30 marta, s. 4. (in Ukrainian).

Svitlyk, P., 2008. *Nebesna studnia: Zakarpatski narodni perekazy, lehendy, viruvannia, zvychai, tradytzii, pobut* [Heavenly well: Transcarpathian folk tales, legends, beliefs, customs, traditions, life], Uzhhorod: Grazhda, 144 s. + 16 s. il. (in Ukrainian).

Tyvodar, R. M., 1989. Vodiani mlyny Zakarpattia u narodnykh viruvanniakh kintsia XIX – pochatku XX st. [Water mills of Transcarpathia in the folk beliefs of the late XIX - early XX centuries], *Tezy dopovidei I – yi narodoznavchoi nauково-praktychnoi konferentsii, prysviachenoj 200 richchia vid dnia narodzhennia M. Luchkaia*. 17-18 lypnia 1989 r., Uzhhorod: Vydavnytstvo Karpaty, s. 110–111. (in Ukrainian).

Vynohradova, L. N., 2011. Ob odnom demonolohycheskom motive: «Rusalky sushatsia» [On one demonological motive: «Mermaids are drying»], *Zhyvaia staryna*, № 4, s. 31–34. (in Russian).

Vynohradova, L. N., Levkyevskaia, E. E., 2016. *Narodnaia demonolohiia Polesia: Pablykatsiia tekstov v zapysakh 80–90-kh hh. XX veka* [Folk demonology of Polesie: Publication of texts in the records of the 80-90s of the XX century], t. 3: Myfolohyzatsiia pryrodnykh yavleni y chelovecheskykh sostoianyi, Moskva: Yzdatelskyi Dom YaSK, 832 s. (Studia philologica) (in Russian).

FKZ 1 – FKZ «ZMNAiP»ZOR LM. (Fondy Komunalnoho zakladu «Zakarpatskyi muzei narodnoi arkhitektury i pobutu» Zakarpatskoi oblasnoi rady, literatura i mystetstvo). 15580/1592, ark. 1–156 (Polovi materialy do temy “Narodna demonolohiia ta narodna mahiia”, zafiksovani v Rakhivskomu r-ni Zakarpatskoi obl.) [Field materials on topics «Folk demonology and folk magic» recorded in the Rakhiv district of Transcarpathian region]. (in Ukrainian).

FKZ 2 – FKZ «ZMNAiP»ZOR LM. 15581/1593, ark. 1–137 (Polovi materialy do temy “Narodna demonolohiia ta narodna mahiia”, zafiksovani v Rakhivskomu r-ni Zakarpatskoi obl.) [Field materials on topics «Folk demonology and folk magic» recorded in the Rakhiv district of Transcarpathian region]. (in Ukrainian).

FKZ 3 – FKZ «ZMNAiP»ZOR LM. 15582/1594, ark. 1–143 (Polovi materialy do temy “Narodna demonolohiia ta narodna mahiia”, zafiksovani v Rakhivskomu r-ni Zakarpatskoi obl.) [Field materials on topics «Folk demonology and folk magic» recorded in the Rakhiv district of Transcarpathian region]. (in Ukrainian).

FKZ 4 – FKZ «ZMNAiP»ZOR LM. 15583/1595, ark. 1–79 (Polovi materialy do temy “Narodna demonolohiia ta narodna mahiia”, zafiksovani v Rakhivskomu r-ni Zakarpatskoi obl.) [Field materials on topics «Folk demonology and folk magic» recorded in the Rakhiv district of Transcarpathian region]. (in Ukrainian).

FKZ 5 – FKZ «ZMNAiP»ZOR LM. 15585/1597, ark. 1–46 (Polovi materialy do temy “Narodna demonolohiia ta narodna mahiia”, zafiksovani v Maramoroshskomu poviti Rumunii) [Field materials on topics «Folk demonology and folk magic» is recorded in the Maramures County of Romania]. (in Ukrainian).

FKZ 6 – FKZ «ZMNAiP»ZOR LM. 15755/1706, ark. 1–98 (Polovi materialy do temy “Narodna demonolohiia ta narodna mahiia”, zafiksovani v Rakhivskomu r-ni Zakarpatskoi obl.) [Field materials on topics «Folk demonology and folk magic» recorded in the Rakhiv district of Transcarpathian region]. (in Ukrainian).

Shukhevych, V., 2018. Hutsulshchyna [Hutsul region]: v 5 chastynakh; peredm. A. A. Karpenko; pisliam. M. S. Hlushko; uporiad. O. O. Savchuk. (Reprintne vydannia 1899 – 1908 rr.), Kharkiv: Vydavets Oleksandr Savchuk, 1218, [10] s., [294 il.]. (in Ukrainian).

List of informants

AMB – Zapysav V. V. Korol 15.08.20 v smt Yasinia Rakhivskoho r-nu Zakarpatskoi obl. vid Anny Mykolaiivny Baziuk 1969 r. nar., osvita povna serednia, mistseva.

YuAH – Zapysav V. V. Korol 22.08.20 v smt Yasinia Rakhivskoho r-nu Zakarpatskoi obl. vid Yurii Andriiovych Hutyliuk 1928 r. nar., osvita 7 kl., mistsevyi.

IOK – Zapysav V. V. Korol 05.07.17 v s. Lazeshchyna Rakhivskoho r-nu Zakarpatskoi obl. vid Ivan Oleksiiovych Klympush 1936 r. nar., osvita 4 kl., mistsevyi.

AluH – Zapysav V. V. Korol 15.08.20 v smt Yasinia Rakhivskoho r-nu Zakarpatskoi obl. vid Anny Yuriivna Hotsuliak 1948 r. nar., osvita 7 kl., mistseva.

VMP – Zapysav V. V. Korol 17.08.20 v smt Yasinia Rakhivskoho r-nu Zakarpatskoi obl. vid Vasyl Mykolaiovych Pavliuchok 1956 r. nar., osvita 10 kl., mistsevyi.

YuOM – Zapysav V. V. Korol 19.08.20 v smt Yasinia Rakhivskoho r-nu Zakarpatskoi obl. vid Yurii Oleksiiovych Marusiak 1964 r. nar., osvita 10 kl., mistsevyi.

IVP – Zapysav V. V. Korol 24.08.20 v smt Yasinia Rakhivskoho r-nu Zakarpatskoi obl. vid Ihoria Vasylovycha Pavliuchka 1967 r. nar., osvita 10 kl., mistsevyi.

SUMMARY

THE TREASURE IN TRADITIONAL HUTSUL'S BELIEFS OF HISTORICAL-ETHNOGRAPHICAL TRANSCARPATIA (BY THE FIELD MATERIALS)

Vasil Korol

Ph.D. of Sciences in History, Senior Researcher,
Municipal Institution «Transcarpathian museum of folk architecture and life» of the Transcarpathian Regional Administration, Uzhhorod

In this article, based on the significant quantities collected by author filed materials, archive and literary sources in traditional hutsul's beliefs the treasure of historical-ethnographical Transcarpatia is considered. The traditional submission was revealed and the motive of a treasure finding and its main displays traced. The attention was focused on existence of two types of treasures "clear" in folk tradition, that is hidden without an appropriate charming, anyone could take them without harm to yourself and «unclear», which are under unclear force' protection. The methods of protection and charms from possible harmful consequences of obtaining the ordered treasure were considered. Found out that the main of such beliefs dating back to antiquity and remnants of the archaic world-view of hutsuls with a set of different in meaning and origin of the phenomena of ancient and modern tradition. A dark force guards the traditional beliefs disclosed, which are disseminated in the Carpathians for the treasure. In particular, among hutsuls of historical-ethnographical Transcarpathia, the owner instructs to guard the treasure he buried in the ground for the domestic and demonic character. The current status of preservation and living traditional submission about treasure and related with it magical actions have been studied. The legends widespread in Transcarpathian Hutsulschyna are still spread today, as evidenced by the stories of first-person informants. Even today, the traditional beliefs hutsuls of Transcarpathia are characterized by apparent identity and conservatism due to the natural and geographical conditions, remote from urban centers.

Keywords: Transcarpathia, demonology, hutsuls, world-view, treasure, money, belief.